

2014. október 7.

Frankfurti Könyvvásár

Sofi Oksanen: A Mikulás finnül beszél

Kedves Olvasók!

1977-ben születtem, észt-finn családba, abban az időszakban, amikor Finnország a finnlandizáció aranykorát élte. Ez határozta meg a közhangulatot, és aktívan részt vettek benne mind a politikai és művészeti döntéshozók, mind a média- és a kulturális elit. A Szovjetuniót kritizáló akademikusok élete nem volt könnyű az egyetemeken, és ugyanilyen szemlélet uralkodott az újságíróképzés területén is. Iskoláinkban olyan térképeket használtunk, melyeken nem szerepelt másik hazám, Észtország, és szovjet megszállásáról csak eufemizmusokban beszéltek. Amikor a svéd televízió műsorára tűzte az Alekszandr Szolzsenyicin *Ivan Gyenyiszovics egy napja* című regénye alapján készült filmet, a finn hatóságok leállították az adást, nehogy Finnország lakói láthassák. A finnek nem nézhettek meg egy olyan filmet, mely a Gulagot mutatja be. Az egészben talán az öncenzúra volt a legbizarrabb. Úgy tűnt, Finnország önmaga leghatékonyabb cenzora.

A finnlandizáció a szabadság korlátozását, a demokrácia leromlását és a szólásszabadság elfojtását jelentette. Olyan modellt, amelyet egyetlen finn sem ajánlott volna jó szívvel senkinek, pedig manapság sok külföldi szakértő tartja megfelelőnek Ukrajna számára.

Az akkori közvélemény és közizlés azonban egy másik Finnországot tükrözött. A Sleepy Sleepers nevű finn rockbanda egyik albuma éppen abban az évben jelent meg, amikor születtem. Eredetileg az *Anarkiaa Karjalassa – Anarchia Karéliában* címet szerették volna adni neki, de külpolitikai okok miatt *Takaisin Karjalaan – Visszatérés Karéliába* címmel jelent meg. 1940-ben, a szovjet–finn háborút követően – majd 1944-ben, a második szovjet–finn háború után – Finnországot kötelezték, hogy adja át Karéliát a Szovjetuniónak, és ez fájó pont maradt az ország történelmében. Az album megjelenését a kormány kártékonynak ítélte a szovjet–finn viszonyra nézve, ezért a lemezt eltüntették a wurlitzerekből, és az együttesnek le kellett mondania a fellépéseket. De a zenekar ellenállt a finnlandizációnak, és az ország egyik legnépszerűbb rockbandája lett.

Karéliában mindig is virágzott a művészet, már a finn nemzeti eposz, a *Kalevala* megszületése óta. A karéliai témákat régóta ismerik a zenében éppúgy, mint a vizuális művészetekben és az irodalomban, és miután elcsatolták az országtól a területet, ezt a hagyományt tovább gyarapította a karéliai kitelepítettek irodalma. Félmillió finn állampolgár menekült Karéliából Finnországba. A finnlandizáció idején azok a nőírók, akik maguk is átélték az üldöztetést, erős karéliai irodalmat hoztak létre a finn irodalmon belül. A kritikusok nem kedvelték ez ilyesfajta témákat a finnlandizáció legkeményebb éveiben, de az olvasók rajongtak értük. Olyan szerzők művei, mint például a kitelepítésről szóló történelmi regényeket író **Laila Hirvisaari**, több mint négy millió példányban keltek el. Az ország népessége összesen alig több mint ötmillió, ami elég sokat elárul ezeknek a műveknek a népszerűségéről.

Bár a téma nyilvános megvitatása nehézségekbe ütközött, Karélia a zenében és az irodalomban olyan helyé vált, ahol Finnország kényes ügyeivel lehetett foglalkozni. És pont ezek a témák kívánják meg a művészi feldolgozást. Amikor a külvilág eseményei és a hivatalos nemzeti álláspont nem egyeznek az egyes ember tapasztalataival vagy igazságérzetével, az eredmény mindig bizonytalanság és bizalmatlanság a saját benyomásokon alapuló valósággal és igazsággal szemben. És ez gyengíti az önbecsülést, gyengíti az egyént, gyengíti a társadalmat. Az embernek tükörre van szüksége, melyben visszontláthatja élményeit, és ezért nemzeti irodalomra van szüksége, melyet anyanyelvén olvashat. Finnországban ez a tény nem mindig volt magától értetődő.

A nőírók jelentősége

Finnország 1917-ben vívta ki függetlenségét. A szabadság iránti vágy már az 1800-as évek vége óta erőteljesen növekedett, ugyanakkor az idő tájt még mindig úgy tartották, hogy a finn nyelv túlságosan közönséges irodalmi célokra. Írott nyelvünk fiatal volt, és egyszerűen nem született még elég író, aki elsajátította a szavak művészetét. A *Kalevala* ugyan inspirációul szolgált az összes művészeti ág számára, de a gyűjtés, melyet **Elias Lönnrot** készített, még a szájhagyomány idejéből származott. A hivatalos nyelv a svéd volt, mely megőrizte ezt a státuszát még akkor is, amikor Finnországot a cár fennhatósága alá helyezték. A svéd maradt a kultúra, az oktatás és az irodalom nyelve. A finnt csak a parasztok használták.

A svéd ajkú értelmiség azonban úgy gondolta, Finnországnak nemcsak függetlenségre van szüksége, hanem saját, finn nyelvű irodalomra is, és készek voltak harcolni érte. A nők

aktívan részt vettek a függetlenségi mozgalomban, és így a finn nyelv megszületésénél is segédkeztek. **Fredrika Wilhelmina Carstens** (1808–1888) írta az első finn regényt 1848-ban. Egy másik nagy úttörő **Fredrika Runeberg** (1807–1879) volt, a nemzet költőjének, **Johan Ludvig Runebergnek** felesége, aki sokáig férje árnyékában élt. Ő írta első történelmi regényünket, a *Rouva Katariina Boije ja hänen tyttärensä*-t (Katariina Boije asszony és lánya), mely 1858-ban jelent meg. A könyv a nagy északi háború eseményeit dolgozta fel, az orosz megszállás időszakát az 1700-as években.

Fredrika Wilhelmina Carstens és Fredrika Runeberg még svédül írtak, de nem sokkal később a finnül író nők is jelentkeztek, köztük drámaírók. Ezek a nők a családi élet és a nemi szerepek problémáival foglalkoztak – olyan kérdésekkel, melyekkel a közbeszéd nem foglalkozott. Bár ezek a művek nem örvendtek kirívóan nagy népszerűségnek, a függetlenségre éhes Finnország befogadta irodalmába a nehéz sorsú nők történeteit. Üdvözölte a harcosokat és a hősnőket, mert szükség volt rájuk. Olyan nagy szükség, hogy Finnország nőírói egyszerűen nem tudták figyelmen kívül hagyni ezt az igényt.

A finn irodalomban már a kezdetektől fogva születtek nők tollából női hőskről szóló történetek, az eszményítésükkel szembeállító női karakterek mindig is helyet kaptak irodalmunkban. A nők a finn műveknek kezdetétől fogva alanyai, és nem tárgyai voltak. Úttörő nőíróink diskurzust kezdeményeztek a nők jogairól, identitásáról, saját testükhöz való jogukról, és ez az eszmecsere a mai napig folyik. Nagy szerepük volt abban, hogy Finnország olyan helyé vált, ahol más országokhoz képest sokkal nagyobb az egyenlőség, olyan nemzeté, ahol körülbelül az írók fele nő.

A természeti erőforrások döntik el a finnugor nyelvek sorsát

A finn irodalom születése és jelentősége összefonódott a nőkérdéssel, a nemzeti identitással és a nemzeti függetlenséggel. Függetlenség nélkül irodalmunk jövője éppolyan szerencsétlenül alakulhatott volna, mint sok más finnugor kultúráé, 23 millió emberé, akik 24 különböző nyelven beszélnek. Közülük csak három nyelv virágzik saját nemzeti államában: a finn Finnországban, több mint ötmillió beszélővel, az észti Észtországban, körülbelül egymillió beszélővel, és a magyar Magyarországon, körülbelül tizennégy millió beszélővel. A többi finnugor nyelv nehezen boldogul, szétszórva egy hatalmas területen, főként Oroszországban, s közülük számos a gyarmatosításnak köszönhetően, mely olyan sok kis népet sújtott, már eltűnt, vagy eltűnés fenyegeti – irodalmukról nem is beszélve. Mi, finnek, talán örülhetünk,

hogy természeti kincseinket főként nem túl szexi erdőink alkotják. A marik és a nyenyecék viszont Oroszország olajmezőin csücsülnek. A komik lakta területeket a Szovjetunió kisajátította bámulatos fogolytáborrendszere, a Gulag segítségével, így ez a földdarab a russzifikáció áldozatává vált, amit a komi irodalmi kultúra eltűnése követett. Mivel a finnugor népek mindig is mezőgazdasági területeken éltek, a szovjet államosítás különösen nagy csapást jelentett rájuk nézve, és gyakorlatilag lakóhelyük teljes russzifikációjával volt egyenlő. Oroszország olajtartalékainak és drágaköveinek negyven százaléka ma is finnugorok lakta földekről származik, és ez határozta meg ezeknek a rendkívül békés népeknek a sorsát.

A Peresztrojka idején azonban liberalizálódott a légkör, ami a finnugor népek életét is megváltoztatta. Most megvitathatták, amiről korábban nem lehetett beszélni – az üldöztetést és a helyzetük javítására vonatkozó javaslatokat –, és szorosabb kapcsolat alakult ki az egyes népek között. A vasfüggöny megszűnése után számos, a helyi nyelvek és kultúrák helyzetének javítását célul kitűző kezdeményezés indult.

A szabadabb éveknek azonban véget vetett a Csecsenföldön zajló háború. Oroszországban feszültté vált a helyzet, és a csecsen függetlenségi harcokat terroristatámadások egész hulláma követte, ami más kisebbségekben is elültette a félelmet. **Vlagyimir Putyin** királyságával a központosított hatalom erősödése és a szövetségi törvények harmonizációja új fenyegetést jelentett. A kormány azokat a helyi törvényeket kívánta megváltoztatni, melyek lehetővé tették, hogy a finnugor népek szabadon rendelkezzenek erőforrásaik és természeti kincseik fölött; mindezt annak érdekében, hogy a pénz visszaáramoljon Moszkvába. Változtatást sürgettek a nyelvtörvényeket illetően is, hogy így nyirbálják meg a kisebbségek jogait. Az elmúlt pár évben a kormány egyre szorosabbra fogta a gyepelét, és a szélsőséges orosz nacionalizmus is megerősödött.

Sirkka Saarinen, a finnugor nyelvek professzora szerint a centralizált hatalom megszilárdulása abból az egyszerű tényből is látható, hogy senki sem mer többé kiállni a finnugor népek jogaiért – a hangok elnémultak. A vezetés világossá tette, hogy minden a legnagyobb rendben van, és a kormány lépései nem megkérdőjelezhetők. Szóval visszatértünk a szovjet idők színjátékához, melyben el lehet játszani, hogy a népek barátságban élnek együtt; melyben a nemzeti jelmezek megengedettek, de az eszmecsere nem. A különböző kultúráknak csupán külsőségeit tolerálják, lényegük azonban nem mutatkozhat.

2005-ben a kormány által felügyelt orosz média összeesküvéssel gyanúsította meg ezeket a kis csoportokat, és azt állította, hogy a kulturális együttműködés a finnugor népek között a finnugor szuperállam megalapításának érdekében jött létre – a vád nevetségesen

hangzott volna, ha ezzel a gesztussal nem egy gyarmatosító hatalom kísérelt volna meg még inkább elnyomni már amúgy is leigázott népcsoportokat. 2012-ben világossá vált, mit is jelentenek az Oroszország határain belül élő finnugor népekre vonatkozó új rendelkezések. Ekkor tartották a hatodik Finnugor Kongresszust, melyen az akkori orosz kulturális miniszter, **Vlagyimir Medinszkij** is részt vett. Medinszkij kijelentette, hogy a finnugor kollaboráció „oroszellenes tevékenység”. Mint a nemzetközi együttműködés fórumát, a kongresszust vélhetően azért hívták össze, hogy beleavatkozzon Oroszország belső viszályaiba, és tönkretegyje az orosz kulturális összhangot. Miután megtette bejelentését, a kulturális miniszter távozott a kongresszusról, hogy időben odaérjen az ultranacionalista, konzervatív hazafiak egyesületének alapítóülésére. A szervezet a demokratikus mozgalmakkal kívánt szembehelyezkedni, és új ideológiát hirdetett, mely egyetlen céljaként az orosz újjászületést nevezte meg. Mindannyian tudjuk, hogyan halad ez a projekt. Meglehetősen paradox helyzet, hogy Oroszország politikai eszközzé teszi azt a vágyát, hogy megvédje az orosz nemzetiségűek anyanyelvük használatához való jogát, míg másoktól ugyanezt megtagadja.

De természetesen nemcsak nyelvekről van szó, hanem természeti erőforrásokról is. A jégtakaró olvadása miatt még több ásványkincs válik elérhetővé a sarkvidéken, és ezeket a területeket történetesen megint csak finnugor népek lakják. Csak idő kérdése ennek a földnek az iparosítása, és már csak az ott lakó embereket kell eltakarítani, mielőtt nekiállnak a terület kizsákmányolásának. Nemzetközi szinten még nem tudatosult, hogy mennyire válságos ezeknek a népeknek helyzete: ez a téma még nem tett szert akkora népszerűsége, mint a környezetszennyezés, amely más földrészeken eltörli a bennszülött életformákat. Talán mert az újságírók szívesebben utaznak az Északi-sarknál melegebb helyekre, vagy talán nem tudnak eleget a finnugorok nyomorúságos helyzetéről. Irodalmukat, ha van egyáltalán, senki sem olvassa, és egy olyan kultúra, ami még mellékes szerepet sem játszik a világirodalomban, bizonyos szempontból nem létezik azok számára, akik nagy befolyással bírnak ezen a téren. Az irodalmi kultúrák mindig erős kultúrák, különösen, mivel a fordításokon keresztül irodalmukat megoszthatják másokkal is. Kollektív emlékezetüket és történelmüket továbbörökíthetik az új generációknak, és – a fordítóknak hála – átadhatják az egész világnak. De egy nyelv csak akkor él igazán, ha a gyerekek és a fiatalok nap mint nap használják. Csak ilyen környezetben szülehetnek írók, akik képesek eszközként használni anyanyelvüket. Az oktatás és a mindennapos beszéd olyan a kis nyelvek irodalmi kultúrája számára, mint a levegő – ez az, ami miatt a két tannyelvű iskolák és óvodák olyan szörnyen ijesztőek az orosz kormány véleménye szerint. Elvégre rövid idő alatt oda vezethetnének, hogy itt, a Frankfurterti

Könyvvásáron bennszülött kultúrákból származó könyvek tucatjait lehetne megvásárolni, történeteket az üldöztetésről, a kizsákmányolásról, a sok évszázados orosz gyarmatosító politikáról. Lehet, hogy filmadaptációk készülének, mint az új-zélandi maorikról vagy az amerikai indiánokról, és az egész világ láthatná őket. És mert egy ilyen helyzet veszélyeztetné a természeti kincsek megszerzését, nem engedhetik meg, hogy ez bekövetkezzen.

Csak a szabad nyelvek szárnyalhatnak

Néha előfordult, hogy nagy nyelvterületekről származó emberek megkérdezték tőlem, hogy mi a fenéért írok finnül, ha beszélek angolul. Azért írok finnül, mert ez az anyanyelvem, és a fordítóknak hála, az a tény, hogy kis nyelvterületről és kis bennszülött kultúrából származom, nem gátolta meg, hogy könyveimet a világ minden táján olvashassák. A finn nyelv egészen egyedülálló egy író számára alliterációi és végtelen ragozási lehetőségei miatt. De ha mi, finnek, ezen a ponton megálltunk volna nyelvünk és irodalmunk fejlesztésében, akkor lehet, hogy önök most nem ismernék **J. R. R. Tolkien** *Gyűrűk ura* című regényét, mert Tolkien imádta ezt a „mulatságos nyelvet”, amiből a tündék nyelvét megalkotta. És ha nem léteznének könyvek ezen a nyelven, senki sem tűnődött volna el soha, hogy például szükséges-e megkülönböztetni a személyes névmások nemét. A finn és az észti elég jól boldogul hímnemű és nőnemű személyes névmások nélkül, és ennek talán van valami köze a minket jellemző nemek közti egyenlőséghez – mivel a nyelv teremt a valóságot. És talán a finnek azért híresek a pontosságukról, mert a jelen és a jövő időt náluk ugyanaz az igealak jelöli. És mindenekelőtt bölcs dolog észben tartani azt is, hogy a Mikulás is nyilvánvalóan finnül beszélt, esetleg számiul, ami szintén finnugor nyelv. A Mikulás a mi földünkön él, egy magas, kopár hegyoldalban, a mai Finnország és Oroszország határvidékén, de az önök gyerekei szempontjából szerencsés módon a skandináv országok lakója, és emiatt sok nyelven megtanult.

2014-ben Finnország az első helyen végzett szólás- és sajtószabadság tekintetében egy nemzetközi szervezetek által összeállított listán. Észtországnak sikerült a tizenegyedik helyre felkapaszkodnia, és az emberi jogok helyzete ebben a két demokráciában nemzetközi összehasonlításban kiváló. Megdöbbentő a mindössze húsz év alatt végbement változás. 1917-ben és 1918-ban, a két ország függetlenségének kikiáltása idején sokan kétségesnek tartották, képesek-e önálló államokként létezni – pont úgy, ahogy most Ukrajnáról vélekednek

az emberek. Finnország és Észtország az élő példa, milyen mértékű fejlődést érhetnek el az emberek, a nyelv és a művészet rövid idő alatt, ha van rá lehetőségük.

Frederika Runeberg hitte, ahogy **John Stuart Mills** is, hogy a nők és a rabszolgák csak akkor fogják tudni, kik is valójában, ha kivívták szabadságukat. Ez éppúgy igaz a nyelvekre is. Csak a szabad nyelvek szárnyalhatnak.

Angolból fordította Györe Bori